

ОТРАЖЕНИЕТО НА "НЕЖНИТЕ РЕВОЛЮЦИИ" ОТ ЕСЕНТА НА 1989 ГОДИНА В ОФИЦИАЛНАТА БЪЛГАРСКА ПРЕСА

Диана Иванова

*"Ставащите сега събития в Източна Европа може
би са най-важните от Втората световна война
насам. Живеехме в рамките на един ред, който се
разпада пред очите ни: Европа след Ялта, Европа
на блокове и системи..."*

(Из реч на Франсоа Митеран на сесия на
Западноевропейския парламент в Страсбург
на 26 октомври 1989 г.)

Отношенията между историята и паметта, които са предмет на изследване предимно на социологията, се съдържат в начина, по който се характеризира настоящето по отношение на миналото, такова, каквото то се е състояло. Паметта се разглежда като "настояще на миналото", при което се акцентира върху факта, че тя е феномен на настоящето и е свързана с впечатлението, оставено от "случилите се неща".¹

За формирането на колективната памет изключителна роля играят медиите. Тяхната посредническа същност ги определя като място за среща на различни възпроизвеждания и осмисляния.² Прието е да се смята, че събитията влизат в медията според критерия за "събитие" — изтъкваната в повечето определения "забележителна промяна", регистрирана, защото представлява групов и социален интерес. Най-значимите събития, отразени в медиите, и оценките за тях се превръщат в "маркери" на времето, за чието функциониране е необходимо те да "се опират" на общата памет.³ Такъв маркер стават източноевропейските революции от есента на 1989 г., сложили край на двуполусното разделение на света и премахнали изкуствено създадените граници на Стария континент. Медиите получават изключителната власт да се превръщат в център на събитията, да дават мощен тласък на политическите процеси, поради което кардиналните преобразования в държавите зад "желязната завеса" се наричат още медийни революции.⁴

Един от основните пътища за запознаване на българското общество със започващите промени в страните от “социалистическия лагер” са печатните медии. При отразяването на “нежните революции” в официалната българска преса ясно личи тяхната обремененост от времето на реалния социализъм, тъй като страната ни и най-вече нейните ръководители принадлежат към групата на т. нар. хардлайнери, които показват нежелание да извършат съществени реформи. Анализирането на печата⁵ позволява да се открият известни различия в начина, по който се представят революционните промени преди 10 ноември и след тази дата, когато връх в ръководството на БКП вземат реформаторите.

Преди партийния пленум, отприщил процесите на демократизация в българското общество, информацията за събитията в останалите “братски” държави е силно ограничена и цензурирана. Изключително оскъдни са сведенията за вълната от напускащи ГДР, породена от решението на унгарските управляващи на 10 септември 1989 г. да отворят границата с Австрия, което води до задълбочаване на кризата в страната. За първите три дена повече от 15 хиляди души емигрират във ФРГ през Унгария и Австрия, което обаче не се посочва в българските вестници. В официоза “Работническо дело” са публикувани само кратки съобщения за действията на източногерманските ръководители, без да се посочват размерите на емигрантската вълна. В броя от 2 октомври е отпечатано изказване на говорителя на външното министерство на ГДР В. Майер: *”В стремежа си да сложи край на непоносимата обстановка в посолствата на ФРГ в Прага и Варшава, ...правителството на ГДР нареди намиращите се незаконно граждани на ГДР в тези посолства да бъдат извозени през нейна територия във ФРГ с влакове на железниците на ГДР.”*⁶

В такава обстановка се извършва трескавата подготовка за тържественото честване на 40-годишнината от създаването на ГДР (7 октомври), чийто акцент са постиженията на социалистическото строителство. На този юбилей е обърнато много по-голямо внимание в нашата преса, отколкото на вътрешнополитическите проблеми. Водещо заглавие от първа страница на в. “Земеделско знаме” от 7 октомври е: *”Забележителни успехи в изграждането на социализма”*.⁷ Публикувани са изказвания на партийни ръководители, подчертаващи ролята на страната като бариера срещу западното влияние. Членът на Политбюро на ЦК на ГЕСП Йоахим Херман казва в интервю пред кореспондент на в. “Работническо дело”: *“ГДР ще остане както през всичките тези 40 години преграда срещу реваншизма и неонацизма, който отново и дръзко надига глава във ФРГ. Народите на нашия континент могат да бъдат сигурни: в родината на К. Маркс и Фр. Енгелс, укрепвайки социализма, ние и за в бъдеще ще изпълняваме с чест заветите на падналите в борбата срещу фашизма и войната.”*⁸

Достояние на читателите е направен и обширен откъс от речта на Е. Хонекер по време на честването. *“Днес ГДР е преден пост на мира и*

социализма в Европа... ГДР ще прекрачи прага на 2000г. с увереността, че бъдещето принадлежи на социализма... ГДР остава сигурна преграда на западната граница на социалистическите страни в Европа против нацизма и шовинизма.”⁹ Водещо заглавие на 8 октомври е **“ГДР. Здравено звено на социалистическата общност”**.¹⁰ Поместено е и изказването на генералния секретар на ЦК на ГЕСП пред чуждестранните гости, в което се подчертава, че ГДР ще остане важен и надежден фактор на мира в центъра на Европа и че социализмът на немска земя **“стои върху нерушими основи”**.¹¹ Във в. “Земеделско знаме” се споменава за факелното шествие до площад “Маркс-Енгелс”, като логично се акцентира върху изразената от младото поколение вяроност към партията и работническата класа.¹² Премълчава се обаче фактът, че около официалната трибуна част от манифестиращите скандират **“Перестройка!”** и **“Горбачов! Помогни!”**.¹³

Няколко дена по-късно официозът отделя незначително място на съобщението, че в Декларация на Политбюро на ЦК на ГЕСП е изказана болка от напускането на източногерманците, в която те са определени като жертва на провокация от страна на империалистическите държави и основно на ФРГ. **“Народът на ГДР взе решение да следва пътя на социализма завинаги”** - се изтъква още в Декларацията, а въпросите за изграждане на РСО се обсъждат на среща между Е. Хонекер и ръководителите на парламентарно представените партии, състояла се на 13 октомври.¹⁴ Само след пет дена, на 18 октомври 1989 г., източногерманският партиен и държавен ръководител е принуден да подаде оставка, тъй като не е в състояние да се справи с вълната от бежанци и с многохилядните демонстрации в големите градове, за които българският читател научава едва предишния ден,¹⁵ и след отказа на М. Горбачов СССР да се намесва във вътрешните работи на социалистическите страни. Официалната причина за оттеглянето на Хонекер, разбира се, са **“здравословни проблеми”**.¹⁶ Новото партийно ръководство също си поставя за цел **“по-нататъшното изграждане на социализма”**,¹⁷ но решава да започне поврат в своята вътрешна политика, отчитайки променените обществено-икономически условия. Като средство за преодоляване на кризата управляващите разчитат на провеждането на дискусии по актуални за гражданите въпроси. Основните обсъждани проблеми в разговорите между представители на властта и на работническите колективи, са: за качеството на продукцията, за заплащането на труда, за недостига на някои стоки за широко потребление, както и за възможностите за пътуване в чужбина.¹⁸ **“Въз основа на предложенията и критичните изказвания, направени на многобройни срещи”** правителството набелязва мерки за повишаване ефективността на своята работа. Изготвя се и законопроект за пътуванията в чужбина.¹⁹ Опитът да се реформира системата намира израз в даването на повече информация за продължаващите митинги, на които се поставят въпросите за правовата държава, за плурализма, за хармоничното развитие на личността, за премахването на **“белите петна”** в политическата

биография на страната.²⁰ Подобавашо внимание в българската преса е обхванато и на партийния пленум, проведен от 8 до 10 ноември, на който новият генерален секретар Е. Кренц подчертава: *”Съществуването на две суверенни, независими една от друга германски държави и тяхното конструктивно и взаимноизгодно сътрудничество остава важна предпоставка за стабилността на нашия континент”*.²¹ След завършването на този форум източногерманските управляващи вземат решение, променило облика на света, информацията за което в двете печатни издания е твърде оскъдна. Накратко се съобщава, че на 9 ноември вечерта влизат в сила *”нови правила за частни пътувания зад граница”*²² - по решение на служебното правителство граничните пунктове между столицата на ГДР и Западен Берлин и между ГДР и ФРГ *”вдигнаха бариерите”*. Както обаче заявява на пресконференцията след пленума членът на Политбюро Г. Шабовски, с това, че *”стената” е вече проходима, не се премахват причините за нейното съществуване*.²³

Едва седмица след падането на Берлинската стена, символ на блоково-то разделение, е публикувано по-емоционално и подробно описание на събитията в Източна Германия. *”В късните часове на 9 ноември правителството на ГДР разсече възела, в който 28 години бяха вплетени съдбите на милиони хора от ГДР и ФРГ...”*²⁴ Няколко дена по-късно във в. *”Земеделско знаме”* за пръв път се съобщава за **инциденти** по време на демонстрациите около националния празник,²⁵ докато в партийния официоз не се споменава нищо по този проблем. Тенденцията към откритост и гласност при отразяването на настъпващите в *”лагера”* промени проличава в материалите, даващи информация за *”масовите демонстрации и митинги из цялата страна”*, участниците в които настояват за тайни и свободни избори, за легализиране на възникналите алтернативни групи, за отказ на ГЕСП от ръководната ѝ роля.²⁶

Промените в ГДР ускоряват процесите на демократизация в Чехословакия. На 17 ноември студентски митинг в столицата по случай 50-годишнината от бруталната разправа на нацистите с чехословашкото студентство прераства в протест срещу управляващите. Намесата на силите за сигурност и задържането на около 100 демонстранти поставя началото на *”нежната революция”*. Тя е отразена по-добре в сравнение с източногерманските протести, въпреки че за основен източник на информация служи печатният орган на ЧКП в. *”Руде право”*. Първоначално властите в Прага представят случилото се като провокация, подкрепена от западни медии, целяща да дестабилизира политическата ситуация и да създаде *”климат на обществено неспокойствие в страната”*.²⁷ Заглавията на материалите в българския официоз по повод на чехословашките събития са неутрални: *”Митинг в Прага”, “Събития, които създават напрежение”, “Времето изисква гражданска отговорност”, “Труден диалог”, “Продължават демонстрациите и студентските стачки”*.²⁸ В статия, озаглавена *”От ар-*

гументите на силата към силата на аргументите", се посочва, че диалогът се води едностранно — много от партийните ръководители са пасивни.²⁹

В броя от 25 ноември на 1 стр. под заглавие ***"Пражският ноември — тревоги и надежди"*** в обширен материал се съобщава за оставката на чехословашкото партийно ръководство, както и за най-голямата до момента 300-хилядна демонстрация на Вацлавския площад. За разлика от ограничената информация за източногерманските събития сведенията за "кадифената революция" са значително по-изчерпателни. Не се премълчават исканията на демонстрантите за наказване виновниците за грубите действия на силите за сигурност срещу студентите на 17 ноември, за смяната на държавните ръководители и т. н. Посочени са и имената на най-видните оратори на митингите — символът на дисидентството В. Хавел и героят от Пражката пролет Ал. Дубчек.³⁰ Подробно е отразена общата стачка от 27 ноември, на която се поставят въпросите за оставка на правителството; за въвеждане на многопартийна система; за бързо приемане на закони за свобода на митингите, за младежта и печата; пълно изясняване на истината за кризата през 1968 г. и последвалия период.³¹ Цитирано е изказване на председателя на "Граждански форум" И. Дийнсбийр, който заявява, че тази стачка е *"реферendum срещу декларирането на ръководната роля на ЧКП в конституцията"*.³² Самите управляващи също правят опити да признаят слабостите си. В статия, озаглавена ***"Диагнозата е определена, каква ще бъде терапията?"*** е публикувано становището на генералния секретар на ЦК на ЧКП К. Урбанек: *"Нашите противници ни отнеха инициативата. Опозицията се сформира и спечели силна подкрепа"*. Въпреки това обаче те не търсят изхода от кризата в коренна промяна на съществуващите икономически и политически отношения. *"Няма да допуснем развитие като в Полша, където ПОРП загуби изборите, фабрики се връщат на собствениците им или се продават на чуждестранния капитал...Ние сме длъжни да се вслушаме във всички искания, които осигуряват по-нататъшното развитие на социализма. Но сега чуваме искания да се ликвидира Народната милиция, да се свалят директорите-комунисти, да се премахнат първичните партийни организации в заводите, да се продадат сградите на ЧКП и др., които смятаме за неприятелски"*.³³ Трудното договаряне между политическия елит и оформящата се опозиция намира широко място в българския печат, като се обръща необходимото внимание на позициите и на двете страни. Основният спорен въпрос е за състава на новото правителство, с промените в което лидерите на ЧКП се стараят да успокоят обстановката в страната. Според демонстриращите обаче *"това правителство не е ново, малко са представителите на другите политически партии и безпартийните. То не е съставено изцяло от специалисти, както ни бе обещано"* и въпреки че прекратяват стачката, те призовават към нова стачка на 11 декември, ако не бъдат направени истин-

ски промени в кабинета.³⁴ Двете официални печатни издания поместват заключенията на специалната парламентарна комисия, разследваща причините за бруталната разправа със студентите на 17 ноември. Според доклада в акцията са участвали *“629 души от органите за национална сигурност от Прага и 940 военнослужещи от полка със специално предназначение на органите за сигурност на Чешката република. Служителите на органите за сигурност са използвали палки и са прилагали защитни прийоми, но са нанесли и непредизвикани побои и сериозни физически наранявания на демонстранти, включително счупвания на ключици, прешлени и др., разкъсани рани, а също тежки психически травми...кое-то дава основание... за подозрения в извършване на престъпления”*.³⁵ Последвалото развитие на събитията позволява да се премине *“от диалога на улицата към кръглата маса”*.³⁶ След оставката на Л. Адамец и съставянето на ново правителство, оглавено от М. Чалфа, на 8 декември започват преговорите между управляващите и опозицията около *“кръглата маса”*. Формирането на правителство на националното съгласие и оставката на президента Г. Хусак (10 декември 1989 г.) се възприемат като *“първа крачка за излизане от кризата”*.³⁷ Обширни материали отразяват дебатите относно процедурата за избор на президент, като се поставя под въпрос становището на опозицията — *“Защо “Гражданският форум” е против референдума?”*,³⁸ въпреки че според проучване на общественото мнение 4/5 от населението се обявява за преки избори.³⁹ Постигането на политически компромис в Чехословакия позволява да се разреши без сътресения и този *“заплетен сюжет”* и за държавен глава да бъде избран превърналият се в *“символ на националното съгласие”* В. Хавел.

Не остават встрани и процесите, развиващи се в ГДР, където ГЕСП се отказва от ръководната си роля и поема отговорността *“за най-дълбоката криза в историята”* на страната.⁴⁰ Не се премълчава и информацията за продължаващите демонстрации (особено в Лайпциг), където се издигат лозунгите *“Ние сме народът”* и *“Ние сме един народ”*, афиширащи желанието на източногерманците за обединение.⁴¹

Водещо място в българския печат през втората половина на декември безспорно заемат неочакваните промени в Румъния, при отразяването на които за пръв път липсва подкрепа за съществуващия режим и е направено всичко възможно за обективно и пълно разкриване на събитията. Въпреки укриването на информация от румънска страна за конфликта в Тимишоара, са потърсени различни източници (предимно Танюг, Ройтер и АФП), за да бъде осветлено онова, което се случва в северната ни съседка. По материали на западните агенции българското общество получава сведения за началото на сблъсъците на *“населението с части на силите за сигурност и армията”*, при които загиват голям брой демонстранти, за вълнения и в други градове (Орадя, Брашов, Арад), както и за решението на румънските власти да затворят границите.⁴² Цитирана е югославската осведомителна

агенция Танюг, според която *"бруталността на полицията не само не вся страх в масите, а напротив — засили съпротивата им"*.⁴³ Напълно естествена, в духа на отминаващото време на блоково противопоставяне, е реакцията на диктатора Н. Чаушеску. В реч по Националното радио и телевизия той обвинява *"антинационални терористични групи, реакционни иредентистки, империалистически и шовинистични сили и шпионските служби на някои чужди държави"* в опити да дестабилизируют политически и икономически Румъния и да създадат условия за териториалното ѝ раздробяване.⁴⁴ За главен инициатор на вълненията е набедена Унгария, а участниците в протестите в Тимишоара са определени като хулиганстващи елементи и поведението им е осъдено на митинги в някои големи предприятия.⁴⁵

Публикациите в двете официални печатни издания до голяма степен се дублират поради ограничения брой информационни източници, но са достатъчно подробни и изчерпателни и дори са придружени от фотографии, нещо нетипично при отразяването на промените в ГДР и Чехословакия. Заглавията на материалите също са по-емоционални, което се обуславя от драматизма и от светкавичния развой на *"румънската революция"* - *"Съобщение за демонстрация в Тимишоара"*, *"Обстановката в Румъния"*, *"Напрегната обстановка в Румъния"*, *"Напрежението в Румъния расте"*, *"Вълнения в Букурещ"*, *"Тиранинът падна! Народът победи!"*, *"Вчера 22 декември 1989 г. въстаналият народ на братска Румъния свали от власт диктатора Николае Чаушеску"*, *"Трагедията и триумфът на румънския народ"*, *"Един велик ден"*, *"Кланът Чаушеску — Пол Пот за румънския народ"*, *"Екзекутирани са Николае и Елена Чаушеску"*, *"Румъния излиза от властта на мрака"*.⁴⁶ С ескалирането на напрежението се наблюдава градация при тяхното формулиране. След процеса срещу диктаторското семейство, запис от който е публикуван в *"Работническо дело"*, *"обстановката бавно се нормализира"* и се поставя *"начало на възвръщането"*.⁴⁷

"Кървавата Коледа" в Румъния е епилогът на изпъстрената с изключително значими събития есен на 1989 г., променила облика на международните отношения в световен мащаб. В обширен материал, наречен *"1989-та — година на дълбоки демократични промени в страните от Източна Европа"*, кореспондентите на в. Земеделско знаме в тези държави обобщават онова, което преживяват източноевропейците през *"годината на чудесата"*. *"Много пъти за 'първи път'"* е логичното заглавие на статията за Полша, където най-рано започват демократичните преобразования, а ръководената от партията смяна на системата в Унгария е определена като *"коренен поврат"*.⁴⁸ *"Народът извърши една 'мирна революция', която промени из основи политическия пейзаж в страната"* пише българският пратеник в Берлин, нарекъл своя материал *"Нови надежди"*, а кореспонденцията от Прага е озаглавена *"Време на 'нежната революция'"*. *"На-*

къде след премахването на Дракула?” е въпросът, който се задава относно развитието на процесите в Румъния, където привърженици на сваления диктатор все още оказват съпротива.⁴⁹

При прегледа на официалната българска преса за периода октомври-декември 1989 г. става ясно, че събитията в социалистическите страни заемат водещо място във външнополитическия обзор. До 10 ноември обаче за започващите в Източна Европа революционни по своя характер промени само се съобщава като факт, без да се разкриват тяхната същност и действителните им мащаби. По тази причина читателят не е информиран своевременно за началото на трансформацията в ГДР. След смяната на режима в България отражението на тези процеси е по-пълно, макар и не особено емоционално, тъй като почти е невъзможна коренна промяна на изграждания години наред стил. Постепенно се преодолява пристрастието към управляващите до момента комунистически партии, за да се прояви открито негативно отношение към диктатурата на фамилия Чаушеску. Прави впечатление и фактът, че макар материалите в двата партийни органа да са идентични, има случаи, когато в „Земеделско знаме” публикува по-подробна или дори липсваща в „Работническо дело” информация. Това може да се обясни както с по-силния контрол върху официоза, така и със стила на работа на журналистите. Независимо от начина на представяне на събитията от есента на 1989 г. те остават в колективната памет и се превръщат в един от непреходните „маркери” на времето, защото са израз на стремежа на източноевропейските общества да изберат *„живота в истина”* (В. Хавел).

¹ Лавабр, М.-К. История и памет: някои отправни точки. В: Социологически проблеми. 1998, кн. 3-4, с. 7-15.

² Попова, С. Социално време и медиен разказ 1989-2000. Лик, С., 2001, с. 26.

³ Пак там, с. 27.

⁴ Спасов, О. Медии и преход. В: Медии и преход / съставители: Г. Лозанов, Л. Деянова, О. Спасов, Център за развитие на медиите, с. 104-105; Знеполски, И. Новата преса и преходът. Трудното конституиране на четвъртата власт. Дружество „Гражданин”, С., 1997, с. 11.

⁵ В изследването са анализирани материалите, посветени на източноевропейските революции, от официоза в „Работническо дело” и от в. „Земеделско знаме”- печатен орган на втората разрешена партия БЗНС, за периода 1 октомври — 31 декември 1989 г.

⁶ в. Работническо дело, бр 275 от 2 октомври 1989, с. 6.

⁷ в. Земеделско знаме, бр. 196 от 7 октомври 1989, с. 1.

⁸ в. Работническо дело, бр. 279 от 6 октомври 1989, с. 5.

⁹ в. Работническо дело, бр. 280 от 7 октомври 1989, с. 5.

¹⁰ в. Работническо дело, бр. 281 от 8 октомври 1989, с. 1.

¹¹ Пак там, с. 5

- ¹² в. Земеделско знаме, бр. 196 от 7 октомври 1989, с. 3.
- ¹³ Горбачев, М. Жизнь и реформы. Кн. 2, М., 1995, с. 411.
- ¹⁴ в. Работническо дело, бр. 286 от 13 октомври 1989, с. 5. и бр. 287 от 14 октомври 1989, с. 5.
- ¹⁵ в. Работническо дело, бр. 291 от 18 октомври 1989, с. 5.
- ¹⁶ в. Работническо дело, бр. 292 от 19 октомври 1989, с. 1. и в. Земеделско знаме, бр. 204 от 19 октомври 1989, с. 1.
- ¹⁷ в. Работническо дело, бр. 293 от 20 октомври 1989, с. 5 и в. Земеделско знаме, бр. 205 от 20 октомври 1989, с. 6.
- ¹⁸ в. Работническо дело, бр. 293 от 20 октомври 1989, с. 6; в. Работническо дело, бр. 297 от 24 октомври 1989, с. 5 и в. Земеделско знаме, бр. 207 от 24 октомври 1989, с. 4.
- ¹⁹ в. Земеделско знаме, бр. 217 от 4 ноември 1989, с. 4.
- ²⁰ в. Работническо дело, бр. 309 от 5 ноември 1989, с. 5 и в. Земеделско знаме, бр. 218 от 5 ноември 1989, с. 6.
- ²¹ в. Работническо дело, бр. 314 от 10 ноември 1989, с. 5 и в. Земеделско знаме, бр. 221 от 10 ноември 1989, с. 6.
- ²² в. Земеделско знаме, бр. 221 от 10 ноември 1989, с. 6.
- ²³ в. Работническо дело, бр. 315 от 11 ноември 1989, с. 5.
- ²⁴ в. Работническо дело, бр. 320 от 16 ноември 1989, с. 5.
- ²⁵ в. Земеделско знаме, бр. 228 от 19 ноември 1989, с. 4.
- ²⁶ в. Работническо дело, бр. 325 от 21 ноември 1989, с. 5, в. Земеделско знаме, бр. 229 от 21 ноември 1989, с. 4, в. Работническо дело, бр. 327 от 23 ноември 1989, с. 5.
- ²⁷ в. Работническо дело, бр. 325 от 21 ноември 1989, с. 5.
- ²⁸ в. Работническо дело, бр. 323 от 19 ноември 1989, с. 5 и в. Земеделско знаме, бр. 228 от 19 ноември 1989, с. 4; в. Работническо дело, бр. 325 от 21 ноември 1989, с. 5; в. Земеделско знаме, бр. 230 от 22 ноември 1989, с. 4; в. Работническо дело, бр. 326 от 22 ноември 1989, с. 3; в. Работническо дело, бр. 327 от 23 ноември 1989, с. 5.
- ²⁹ в. Работническо дело, бр. 328 от 24 ноември 1989, с. 5.
- ³⁰ в. Работническо дело, бр. 329 от 25 ноември 1989, с. 1 и 5.
- ³¹ в. Земеделско знаме, бр. 234 от 28 ноември 1989, с. 4.
- ³² в. Работническо дело, бр. 333 от 29 ноември 1989, с. 1.
- ³³ в. Работническо дело, бр. 334 от 30 ноември 1989, с. 5.
- ³⁴ в. Работническо дело, бр. 339 от 5 декември 1989, с. 5 и в. Земеделско знаме, бр. 241 от 5 декември 1989, с. 4.
- ³⁵ в. Земеделско знаме, бр. 242 от 6 декември 1989, с. 4 и в. Работническо дело, бр. 340 от 6 декември 1989, с. 5.
- ³⁶ в. Работническо дело, бр. 344 от 10 декември 1989, с. 5.
- ³⁷ в. Работническо дело, бр. 346 от 12 декември 1989, с. 6.
- ³⁸ в. Работническо дело, бр. 349 от 15 декември 1989, с. 8.
- ³⁹ в. Работническо дело, бр. 350 от 16 декември 1989, с. 8.
- ⁴⁰ в. Работническо дело, бр. 343 от 9 декември 1989, с. 5.
- ⁴¹ в. Работническо дело, бр. 348 от 14 декември 1989, с. 8.
- ⁴² в. Работническо дело, бр. 354 от 20 декември 1989, с. 7.
- ⁴³ в. Работническо дело, бр. 355 от 21 декември 1989, с. 8.
- ⁴⁴ в. Земеделско знаме, бр. 251 от 21 декември 1989, с. 4.
- ⁴⁵ в. Работническо дело, бр. 356 от 22 декември 1989, с. 7.
- ⁴⁶ в. Работническо дело, бр. 354 от 20 декември 1989, с. 7; в. Работническо дело,

бр. 355 от 21 декември 1989, с. 1 и в. Земеделско знаме, бр. 251 от 21 декември 1989, с. 1; в. Работническо дело, бр. 356 от 22 декември 1989, с. 7; в. Земеделско знаме, бр. 252 от 22 декември 1989, с. 1; в. Земеделско знаме, бр. 253 от 23 декември 1989, с. 1; в. Работническо дело, бр. 357 от 23 декември 1989, с. 1; в. Земеделско знаме, бр. 254 от 24 декември 1989, с. 1; в. Работническо дело, бр. 358 от 24 декември 1989, с. 1.

⁴⁷ в. Работническо дело, бр. 362 от 28 декември 1989, с. 5.

⁴⁸ Реформите в Полша и Унгария започват по-рано в сравнение с останалите източноевропейски държави, поради което не са предмет на това изследване. Промените в тези държави обаче дават тласък на събитията в останалите страни от “социалистическия лагер”.

⁴⁹ в. Земеделско знаме, бр. 256 от 29 декември 1989, с. 4. Подобен материал липсва в партийния официоз в. Работническо дело.